

De muzikale geschiedenis van de Bayreuther Festspiele aflevering 18

door Johan Maarsingh

Die Meistersinger ohne Nürnberg – Gré Brouwenstijn in Meistersinger en de Ring

De openingsvoorstelling van de Festspiele in het jaar 1956 brachten als nieuwe productie een door Wieland Wagner geënceneerde *Meistersinger von Nürnberg*. Deze productie stond gedurende zes jaar op het programma.

Wieland Wagner deed de regie. In de jaren 1943-44 had hij de decors gemaakt en dat deed hij eveneens voor deze nieuwe encenering. Dit keer zag het er helemaal anders uit.

Visueel zette Wieland een voorstelling neer die als schokkend werd ervaren. Tegenover Hans Hotter, die alleen in 1956 Hans Sachs in Bayreuth is geweest, verklaarde Wieland dat hij in het tweede bedrijf elke associatie met de stad Nürnberg wilde ontkennen. Er mocht niets van een huis te zien zijn op het toneel. Het Duitsland van Hitler had Nürnberg als romantische utopie kapotgemaakt. Zelfs als historische werkelijkheid bestond het in de belevingswereld van Wieland niet meer. Vele toeschouwers hebben het gemis aan traditionele aankleding van het toneel en een confrontatie met de eigen geschiedenis in deze opera niet kunnen verkroppen. De pers sprak van 'Die Meistersinger ohne Nürnberg'. Er was een hooggeplaatst persoon in de regering van de deelstaat Beieren die in een brief, geplaatst in meerdere kranten, deze productie verafschuwde en het geheel meer vond lijken op de in Duitsland toen veel opgevoerde musical 'Kiss me Kate'. In Bayreuth heette het: 'Kiss me Eve'.

Ook het strenge toneelbeeld van de derde akte onderging de nodige wijzigingen: links 1956, recht 1958.

In de vijf volgende jaren trok Wieland zich wel iets aan van de publieke opinie in het Festspielhaus. Reeds in 1957 waren er vage omtrekken van woningen te zien in het tweede bedrijf. En het jaar daarop was er ook meer 'Neurenberg' in de derde akte te zien.

Helaas laat de bewaard gebleven opname van het geschokte publiek niets horen. Een eerste uitgave op cd verscheen op Music & Arts en vermeldde dat als bron acetate-platen hadden gediend. Een uitgave op Walhall klinkt iets aangenamer. Een uitgave in de Bayreuthserie op Orfeo lijkt er niet in te zitten.

Volgens de door John Hunt gepubliceerde discografie 'Wagner im Festspielhaus. The Bayreuth Recordings' (uit 2006) zou de Bayerische Rundfunk niet meer beschikken over de originele banden.

Dat is vooral jammer omdat het hier gaat om een uitvoering met een bijzondere bezetting. Een aantal namen: Gré Brouwenstijn als Eva; Hans Hotter als Hans Sachs; Dietrich Fischer-Dieskau als Fritz Kothner; Wolfgang Windgassen als Stolzing; een rol die in 1957 en 1958 wordt gezongen door Josef Traxel. Deze tenor werkt in 1956 mee in de rol van de bontwerker Kunz Vogelgesang. Gerhard Stolze als David. Eugen Fuchs was nu Hans Folz, in de uitvoering uit 1943, onder Furtwängler zong hij Beckmesser. Deze rol werd in 1956 en in latere jaren gezongen door Karl Schmitt-Walter.

André Cluytens had gedurende drie jaar de muzikale leiding. Hij zou gezorgd hebben voor een verklanking van wat Wieland beschouwde als Wagners 'romantische Ironie'. Een uitvoering waaruit het zware en het massief-imponerende element was verdwenen. Het was in elk geval een dirigent die geen bijdrage had geleverd aan de, om het maar eens zo te beschrijven Duits-Nationale

uitvoeringspraktijk van deze opera. Zoiets was ook een zaak van de bezetting van de rollen. Een Hans Sachs, zoals Wilhelm Rode die in 1935 in Berlijn zong, was anno 1956 voorbij.

Een opname van Wilhelm Rode: <https://youtu.be/ktHG8Ta2Plc>

Het is de vraag of de uitvoering uit Bayreuth 1956 nu zo on-Duits klinkt. Groots en imponerend klinkt deze muziek ook hier. Het overdreven pompeuze is er echter niet meer in te bespeuren.

De opnamen uit 1957 en 1958 laten interessante veranderingen in de cast horen. Gré Brouwenstijn kwam niet meer terug naar Bayreuth, dit tot spijt van de gebroeders Wagner. Elisabeth Grümmer zong in de volgende jaren de Eva. In de radio-uitzending uit 1957 horen we als Hans Sachs niemand minder dan de Alberich van die jaren: Gustav Neidlinger, eigenlijk een bariton. Die opname is verschenen bij Walhall. Helaas zitten er twee storingen in de slotmonoloog. Het beluisteren echter meer dan waard, ook omdat de Stolzing wordt gezongen door Walter Geisler. De eerder genoemde discografie gemaakt door John Hunt vermeldt niet de juiste namen bij voorstelling uit 1957.

In de opname uit 1958 zingt Josef Traxel de Stolzing. Deze is in 2014 uitgebracht door Andromeda. In 1959 zou Otto Klemperer de muzikale leiding van deze productie hebben en daarmee zijn Bayreuther debuut hebben gemaakt. Helaas: door een ongeluk kon hij niet dirigeren. Zo blijven we verstoken van Klemperers *Meistersinger* uit Bayreuth en de *Tristan* uit Amsterdam en Den Haag. Erich Leinsdorf nam zijn plaats in en Rudolf Schock zong Walther von Stolzing. Deze uitvoering is verschenen op Golden Melodram.

In 1961 stond Josef Krips voor het ensemble. Deze opname is uitgebracht door Myto.

In 1960 is bas Josef Greindl de schoenmaker. De hoge noten gaan hem heel goed af. Hans Knappertsbusch is de dirigent. Het is uitgerekend deze uitvoering die officieel is verschenen bij Orfeo. Af en toe zitten er van die typische climaxen in, een van de karakteristieke eigenschappen van deze dirigent. Een heel fraaie uitvoering, maar is dat nu typisch Duits?

De opname uit 1956 is hier te beluisteren. <https://youtu.be/INJiX9vmlvM>

De Ring

We kunnen de radio-opname van de *Ring* uit 1956 moeilijk negeren. Joseph Keilberth deed de eerste cyclus en Knappertsbusch ontfermde zich over de tweede voorstelling, welke door de Beierse Omroep werd uitgezonden. De opname is goed bewaard gebleven en door Orfeo met toestemming van de leiding van de Festspiele uitgebracht op cd. Gelukkig voor de liefhebbers van Brouwenstijn, want hier was ze te horen als Freia, Sieglinde en Guttrune. Hans Hotter zong in 1956 niet alleen Hans Sachs in drie van de zeven voorstellingen van *Meistersinger*, maar ook de Wotan in de beide *Ring*-cycli. Wolfgang Windgassen zong naast Stolzing ook Siegfried en in deze *Walküre* ook nog even Siegmund, totaal onverwacht viel hij in en verrichtte een indrukwekkende prestatie. Even gaat het mis en ligt de tenor een halve maat voor op Knappertsbusch, die van behoorlijk brede tempi houdt. Voor de rol van Erste Norn werd de Amerikaanse alt Jean Madeira naar Bayreuth gehaald. Op 14 november 1918 werd zij geboren en zou dus dit jaar honderd zijn geworden. Ze overleed echter al in 1972 op 53-jarige leeftijd, aan kanker. In de door Knappertsbusch gedirigeerde cyclus zong ze ook de rollen van Erda en Waltraute, voor wat betreft die rol in *Götterdämmerung*. Bijzonder indrukwekkend.

In 1958 kwam ze naar opnieuw naar Bayreuth voor de Erste Norn en Waltraute in *Götterdämmerung*, ook onder Knappertsbusch en ook die is op cd uitgebracht, maar niet officieel. In 1967 kwam ze voor het laatst de Erda en de Erste Norn zingen maar niet onder leiding van Karl Böhm, dus ze is niet te horen in de stereo-opname die in de jaren '70 op Philips is verschenen. Haar voorstellingen werden gedirigeerd door Otmar Suitner.

Jean Madeira in 1966

Terug naar de Ring in 1956. In de *Götterdämmerung* is Astrid Varnay te horen als Brünnhilde, maar ook als Dritte Norn. Uiteraard was er onvoldoende tijd om tussentijds opnieuw geschminkt te worden maar de belichtingskunst van Wieland maakte deze transformatie toch mogelijk. In 1957 werd die rol gezongen door Birgit Nilsson, die ook de Sieglinde zong. De slotscène uit het eerste bedrijf is recent verschenen bij Sony in een box met live-opnamen met deze zangeres. Daarin bevindt zich ook een complete *Tristan* uit hetzelfde jaar.

De *Ring* uit 1957 verscheen al ongeveer dertig jaar geleden op cd en was daarvoor op LP uitgebracht. Heel jammer is een grote communicatiefout tussen Knappertsbusch en het orkest in de inleiding tot het derde bedrijf van *Siegfried*. Deze dirigent had weinig op met het houden van grondige repetities. Was de muziek reeds vaker gespeeld, dan was repeteren overbodig. Binnen het operabedrijf kan dit gebeuren. Routineus musiceren kan een gevaar zijn en dan is het maar te hopen dat de dirigent er zin in heeft er een goedlopende en liefst geïnspireerde voorstelling van te maken. Knappertsbusch was een musicus die heel goed werk kon leveren als hij zijn ‘power-knop’ maar op ‘aan’ had staan, zo verwoordde John Culshaw het in een ‘In Memoriam’ in de Gramophone, naar aanleiding van het overlijden van deze dirigent. Die

wispelturigheid kenmerkte zijn werkwijze al in München, waar hij in 1922 Bruno Walter opvolgde als General Musik Direktor en dus de leiding had over de Bayerische Staatsoper. Knappertsbusch had jaren het operavak geleerd bij niemand minder dan Hans Richter, die hij assisteerde in Bayreuth. Het laatste jaar dat Richter daar optrad was in 1912, met *Die Meistersinger von Nürnberg*. Wat betreft zijn denken over Wagner en diens werk was hij verbonden met de Bayreuther Kreis, rondom Houston Stewart Chamberlain en Hans von Wolzogen.

Hans Knappertsbusch

In een interview met de pers in München, ter gelegenheid van twee door hem als gastdirigent gedirigeerde Wagner-opera's, in mei 1922, gaf hij een omschrijving van zijn ‘Wagner-Credo’. Ongeveer vanaf het begin van de twintigste eeuw kwam hij regelmatig naar de Bayreuther Festspiele. Het was voor hemzelf een voortdurende verrijking van zijn leven. Alleen daar kon men zich de artistieke kern van de eigenlijke Wagner-stijl eigen maken. Ten aanzien van de *Parsifal* was dat de uitvoeringspraktijk van Karl Muck, met een zeer breed uitgesponnen basistempo. De visie in Bayreuth op Wagner was doordrenkt met Duits chauvinisme, iets waar bijvoorbeeld Thomas Mann niet veel mee had. Toen de Bayreuther Festspiele in 1924 werden hervat, hoopte Knappertsbusch daar als dirigent aan de slag te kunnen. Hij werd niet gevraagd. Na de dood van Cosima en Siegfried werd Furtwängler naar Bayreuth gehaald. Bovendien had Siegfried al Toscanini het Festspielhaus binnen gehaald.

Hans Knappertsbusch

In 1933 werd Hitler Rijkskanselier. Op 10 februari van dat jaar hield Thomas Mann zijn rede ‘Leiden und Größe Richard Wagners’. Het is zeer onwaarschijnlijk dat Knappertsbusch deze rede heeft bijgewoond en het later gepubliceerde essay heeft gelezen. De schrijver zette Wagner neer als kunstenaar van Europese statur en nam afstand van het door Knappertsbusch gepropageerde gedachtengoed. De dirigent nam deel aan het ‘Protest van de Wagner-stad München’ dat werd gepubliceerd in april 1933. Het initiatief ondervond steun vanuit de culturele elite in München. Het was echter niet alleen een Wagner-stad, maar ook de stad waar de opkomst van het Nationaal Socialisme plaatsvond, getuige de Putsch in 1923. Voor Thomas Mann betekende dit Protest en de verdere ontwikkelingen, zoals de boekverbranding, dat hij niet meer naar Duitsland kon terugkeren. Knappertsbusch heeft het in zijn protest over de nationale ‘Erhebung’ van Duitsland. Mocht hij al hopen op een stimulans voor zijn eigen loopbaan, dan had hij pech dat Hitler geen liefhebber was van de Wagner-uitvoeringen onder zijn leiding. Hij gaf de voorkeur aan Furtwängler en Clemens Krauss. Een uitnodiging voor Bayreuth kon Knappertsbusch zodoende opnieuw vergeten. Hij werd in 1935 uit zijn ambt gezet, op last van Hitler. Dat is eigenlijk het beste dat deze dirigent kon overkomen. Na de oorlog raakte zijn rol in de hetze tegen Thomas Mann in de vergetelheid.

In 2017 verscheen van literatuurwetenschapper Hans Rudolf Vaget het boek ‘Wehvolles Erbe’. Richard Wagner in Deutschland. Hitler, Knappertsbusch, Mann Fischer Verlag Frankfurt am Main.